

A fej és a tagok

E klasszikus mű az Arisztotelész Politikájának újrafelfedezése előtti legkiemelkedőbb politikai filozófia - ekképpen hirdeti portékáját a kiadó a kötet hátsó borítóján, és ezúttal nem pusztán vásári fogásról van szó. Szellemi téren a „XII. századi reneszánsz” címszóval jellemzett korszak méltán híres szerzője, a latin nyelven alkotó poétának, filozófusnak, episztolaírónak, diplomatának és adminisztrátornak egyaránt kiváló John of Salisbury (= 1180) kora legjobb iskoláiban (a XII-XIII. századi angliai elit szinte második - nemegyszer első - hazájában, Észak-Franciaországban) szerezte műveltségét, politikai tapasztalatait pedig a gregoriánus reform akkortájt kibontakozó következményeinek köszönhetően a nyugati egyház operatív irányítását megszerző pápai kúriában, majd tartósabban a canterburyi érsek környezetében és ezzel áttételesen a korszak az írásos adminisztráció, a nemcsak személyes hatalmi, hanem jogi-kormányzati központosítás terén leghaladottabb világi monarchiája élén álló angol királynak az udvarában. Johnnak mindenekelőtt a közös műveltségen alapuló barátsága a király világi életű kancellárjából a canterburyi érseki székben aszkétává és az egyházi kiváltságok (a kor klerikusainak szavával: „szabadságok”) eltökélt bajnokává váló Thomas Beckett (= 1170) több szempontból is kulcsfontosságúnak bizonyult az érett szerző pályája szempontjából: ez adott alkalmat a Policraticus megírására, majd annak következtében kellett követnie az immár II. Henrik királlyal (1154-1189) súlyos konfliktusba került érseket többéves száműzetésbe, visszatérésük után így asszisztálhatott tehetetlenül barátja és főpáστοra meggyilkolásához, és személyének kötődése a szinte azonnal szentté avatott Beckethez valószínűleg jelentősen hozzájárult ahhoz is, hogy élete végén ismét el kellett hagynia szülőhazáját, hogy a pápasággal különlegesen bensőséges kapcsolatot ápoló VII. Lajos francia király (1137-1180) jóvoltából iskolaéveinek egyik feltehető színterén chartres-i püspökként fejezhesse be életét.¹ Közvetlen utókorá mindenekelőtt mint Becket legkorábbi és a mártírúmról a szemtanú hitelességével beszámoló vitájának szerzőjeként ismerte John, akinek legfontosabb alkotói periódusa azonban az 1150-es évek második feléhez, átmeneti kegyvesztettségének korához köthető: ekkor fogalmazta meg előbb filozófiai tankölteményét, az Entheticus majort, majd a trivium fontossága mellett érvelő Metalogicon című traktátusát és magát a Policraticust (az utóbbi két művét 1159 őszén fejezte be - a három munka - a korban egyébként nem kivételesen - hellenizáló címe is jelzi az antik filozófia hirtelen jelentőssé vált, a korra jellemző intellektuális türelmetlenségben a sznobizmustól sem idegen vonzerejét a Graeca non leguntur Johnra is érvényes periódusában, amikor a fennmaradt görög szellemi kincseknek fordításban is csak töredéke volt hozzáférhető).

Mi is a Policraticus, John of Salisbury e messze legterjedelmesebb, majd a XIII. század utolsó évtizedeitől közvetve vagy közvetlenül legismertebb műve?

A magyar válogatást szerkesztő, fordító, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátó Somfai Anna szavaival: „A Policraticus nem csupán az első jelentős középkori politikaelméleti mű, hanem egyben az egyetlen, amely Arisztotelész Politikájának újrafelfedezése előtt keletkezett, s mint ilyen, mentes a közvetlen görög hatástól, amely a skolasztikus korszak írásait gyökeresen meghatározta. E későbbi művek terminológiai szigora és tematikus rendezettségé helyett a Policraticust enciklopédikus sokrétűség és szerteágazó gondolkodás jellemzi. Különböző szellemi területek különböző műfajait egyesíti magában: királytükör, filozófiai enciklopédia, politikaelméleti esszé, morális intellem és jogi példatár.” (24. old.) A recenzens a hangsúlyt az idézett szövegen belül az utolsó mondatra teszi: valóban, részben szerves egységben, részben pusztán egymás mellé rendelődve, e műfajok mindegyikének elemei fellelhetők a traktátusban, így a politikaelméleti műé (vagy egyenesen a fejedelm-tüköré²) is. A traktátus egésze - már amennyiben egyáltalán felmerülhet valamiféle egységes szerzői koncepció megléte egy ilyen heterogén írás esetén - azonban inkább morális indíttatású, miként az egyáltalán nem esetleges dedikáció feltételezhető szándékai is világossá teszik, ezért helyes

hogyan a bevezető „a Policraticus fő etikai vonulatá”-ról tesz említést (25. old.), amit megerősít a mű alcíme is, mely egyébként az udvarkritikai irodalom toposzává vált a XII. század második felében Angliában.³ Bár annak megítélése egyénileg változhat, hogy mit tekint valaki egy korszak első jelentős politikaelméleti művének (utóbb a bevezető már óvatosabban csak mint „az első terjedelmes középkori politikaelméleti mű”-ről nyilatkozik a Policraticusról: 27. old.), e komplex mű politikaelméleti gondolatmenetei kétségkívül megérdemlik a figyelmet. Szintén fontos eleme a fenti leírásnak, hogy a Policraticus megírása után már csak egy alapvető jelentőségű „nyelvezet”⁴ gazdagította a középkori politikai gondolkodást: az arisztotelészi, mely a Politika (és kisebb mértékben a Nikomakhoszi etika) latin fordítása révén a XIII. század utolsó évtizedeitől honosodott meg a keresztény Nyugaton (mindez persze nem jelentette, hogy a Policraticusban uralkodó „nyelvezetek”: a cicerói politikai retorika és a romanista, illetve kanonista politikai érvkincs ezzel eltűntek volna; jelenlétük a középkorban később is állandó, olykor az arisztotelészi „nyelvezet” legkisebb hatása nélkül). A Policraticus szerkezeti jellegzetességeit, az ott kifejtett politikai elvek kidolgozását azonban kevésbé pusztán e „közvetlen görög hatás” szinte teljes hiánya magyarázza, mintsem a John of Salisbury életében már gyors specializálódásnak indult tudományosság utóbb főleg a kommentatív oktatás megkívánta technikáinak kialakulása, melynek szóbeli és írásos műfajai majdan keretet adtak az arisztotelészi Politika újrafelfedezését követően saját alapszövegre lelt, így az egyetemeken intézményesülő politikatudomány produktumai számára.⁵ Csak ilyen értelemben igaz a bevezető állítása, mely szerint a Policraticus „nem ígér és nem is nyújt arisztotelészi értelemben vett, egységes szerkezetű politikaelméleti művet” (27. old.), hiszen Arisztotelész Politikája esetében nem kell az olvasónak az antik politikai gondolkodás szakértőjének lennie ahhoz, hogy feltűnjenek neki a mű belső ellentmondásai, alapvető szerkezeti problémái, melyek egyébként köztudottan sok munkát adtak eddig a kérdés specialistáinak.

E komplex traktátus és szerzője iránti - korábban inkább csak a szigetországra korlátozódó - érdeklődés általánossá vált a filozófiatörténeti szakirodalomban, amióta Ch. H. Haskins monográfiája⁶ felhívta a figyelmet az éppen általa XII. századi reneszánsznak elkeresztelt korszak a középkor intellektuális történetében betöltött kivételes jelentőségére, benne pedig John of Salisbury fontos szerepére. A John személyével és művével kapcsolatos kutatások eddigi csúcspontját a Salisburyben a XII. század filozófiájának, teológiájának és politikai-jogi gondolkodásának jeles képviselői részvételével tartott 1980-as centenáriumi konferencia jelentette. Az életművön belül a fejedelemtükörként értelmezett Policraticus is hamar megkapta az őt megillető figyelmet: már W. Kleineke könyve,⁷ majd főleg W. Berges e témában máig alapvető monográfiája⁸ egyaránt korszakhatárnak tekintette e munkát, mely a politikaelméleti reflexiót a középkorban addig nem tapasztalt magasabb szintre emelte. A Policraticus önmagában is jelentős tényező volt abban, hogy a szakirodalom immár általánosan elismerten 1150 tájára tegye a középkori politikai gondolkodás legintenzívebb periódusának kezdetét: hogy erről meggyőződjünk, elég egy pillantást vetni a középkori politikai gondolkodás reprezentatív cambridge-i összefoglalásának⁹ fejezetbeosztására és tartalmára. A rangos, a politikai filozófia alpműveinek angol nyelvű népszerűsítésében jelenleg kulcsszerepet játszó, a Cambridge-i Egyetem korszakos jelentőségű esztétörténeti műhelyében szerkesztett Cambridge Texts in the History of Political Thought sorozatban (szerk. R. Geuss, Q. Skinner, R. Tuck) is a közelmúltban jelent meg válogatás John of Salisbury e leghosszabb traktátusából.

Az angol filozófus-klerikus életműve iránt az utóbbi időkben Magyarországon is megmutatkozott az érdeklődés: a Redl Károly szerkesztette esztétikatörténeti szöveggyűjtemény Adamik Tamás fordításában közölte a Metalogicon prológusát és I. könyvét,¹⁰ a most megjelent Policraticus válogatást összeállító Somfai Anna pedig korábban több írását szentelte e traktátus politikai és etikai tézisei értelmezésének.¹¹

Mindezen előzmények ellenére is igen nagy elismerés illeti az Atlantisz Kiadót e kötet megjelentetéséért, hiszen - eltérően az európai történelem egyéb periódusainak hasonló produktumaitól - a középkori politikai gondolkodás klasszikusai közül korábban csak a reneszánsz szerzőnek minősített Dante Monarchiája jelenhetett meg magyarul, Sallay Géza fordításában.¹² Azt is jelzésértékűnek kell minősítenünk, hogy a mindmáig egyetlen, a politikai gondolkodás történetének egészét bemutatni hivatott magyar nyelvű szöveggyűjteményben (speciálisan a középkori politikai elmélettel foglalkozó magyar válogatás híján) egyetlen középkori szemelvény sem kapott helyet.¹³ Ugyanakkor örömmel állapítható meg, hogy a Helikon Kiadó rövid életű (1990-1992), de annál ígéretesebb Harmonia mundi sorozatában egykor megjelentetni tervezett könyvek közül a Policraticus-válogatással immár a negyedik látott napvilágot.¹⁴

Mindenekelőtt a traktátus terjedelme, de nem utolsósorban a néhol repetitív gondolatmenet, illetve az antik és biblikus példák halmozása miatt a Policraticusról egyetlen teljes modern fordítás sem készült. Igaz, J. Dickinson¹⁵ és J. B. Pike¹⁶ angol részfordításai együtt szinte a traktátus egészére kiterjednek, de a legújabb angol fordítás (más modern nyelvi fordításról - az új magyar változatot értelemszerűen kivéve - nincs tudomásom), C. Nederman, az említett cambridge-i sorozatban napvilágot látott átültetése,¹⁷ szintén csak válogatást ad a mű egészéből. A legújabb angol és a magyar válogatás szempontjai és technikája eltérnek egymástól, mégpedig - mint az remélhetőleg a következőkből is kiviláglik - a Somfai Anna által jegyzett változat előnyére. A valamivel nagyobb terjedelmű angol válogatás a teljes egészében lefordított prolókus után a traktátus minden könyvéből közöl szemelvényt, képet kíván adni a John of Salisbury által abban tárgyalt minden fontosabb témáról, ám az általa felkeltett reményeknek csak részben tud megfelelni. Nederman ugyanis - saját érdeklődésének és a sorozat profiljának megfelelően - főleg a politikaelméleti szempontból jelentős gondolatmeneteket válogatja ki, az egyéb tárgyú, mindenekelőtt a szűkebben értelmezett etikai eszmefuttatásokra, hosszadalmas udvaronckritikát tartalmazó egyéb részekre alig több mint jelzésszerűen figyel. Az angol válogatás szerkesztője és fordítója ráadásul gyakran nem tartja fontosnak, hogy megőrizze a mű eredeti szerkezeti egységeinek, a válogatásba felvett fejezeteknek az integritását, olykor már-már önkényesen lerövidíti azok szövegét. Jóval következetesebb eljárást választott a magyar változat szerkesztője és fordítója: „A válogatás alapelve - írja bevezetője végén (38. old.) - tartalmi szempontból a Policraticus politikaelméleti koncepcióinak minél teljesebb bemutatása volt. A nyolc könyvből álló mű úgyszólván önmagától tagolódik három fő részre: az udvaroncok életmódját leíró könyvekre, a jó fejedelem portréját megrajzoló királytükörré és a zsarnokkal foglalkozó könyvekre. A válogatás a két utóbbi témát tartotta szem előtt, melyeket John az államtestet bemutató, gazdagon részletezett szervanalógiával fűzött össze. A válogatásból kimaradt részek rövid összefoglalását az olvasó a Bevezetésben¹⁸ megtalálja.” Mindezt a tartalmi koherenciát egy technikai alapelv egészíti ki: „A válogatás alapvető szempontja az volt, hogy a lefordításra kerülő részek önmagukban logikus egészet alkossanak, a gondolatmenet ne törjön meg, [...] Ennek érdekében elszigetelt fejezetek vagy részletek kiragadása helyett folyamatos fejezetsorokat talál az olvasó.” (37-38. old.) A teljes egészében lefordított, a magyar fordítást is nyitó prolókus után ennek megfelelően (talán csak a VII,17 kivételével) valóban összefüggő vagy csak ritkán megszakított fejezetsorokkal találkozunk. Az ominózus, a zsarnokgyilkosság mellett állást foglaló III,15 (a harmadik könyv zárófejezete) után így került be a válogatásba rövid prológusa kivételével (miért maradt ki?) az uralkodó szerepét előbb a törvényhez való viszonyában exponáló, majd az ún. deuteronómiai (17,14-20) királytükör exegéziseként kifejtő IV. könyv. Az V. és VI. könyvek gerincét a John által az Institutio Trajaniból származtatott teljes (pozitív) szervanalógia kibontása és - főleg a VI. könyvben - igen bő illusztrálása teszi ki. A rövidebb V. könyv esetében csak a tartalmilag exkurzust jelentő (a bíró megvesztegethetőségének, majd általában a gazdagságnak egyébként érdekes morális és

teológiai problémáját vizsgáló) utolsó két fejezet (V,16-17) maradt ki. A VI. könyv gyakori kihagyásai a könyv első részében a katonáskodással kapcsolatos hosszú antik, illetve késő antik keresztény példatárát érintik (VI,3-5; 8-17; 19), a könyv szintén exkurzust alkotó utolsó fejezeteit (VI,27-30), valamint néhány átvezető jellegű, a corpus reipublicae egészséges működésével kapcsolatos általános megjegyzést tartalmazó caputját (VI,21-23).¹⁹ Az utóbbiként említett fejezetek közül az első (VI,21) ugyan szinte kizárólag egyetlen hosszú Vergilius-idézetből áll (Georgica IV,153-218: a méhek „államáról”), ám John of Salisbury mintegy elméleti rendszere megkoronázásaként szerepelteti azt, ráadásul ez ad alkalmat számára annak az alapelvnek a proklamálására, mely szerint az emberi élet, valamint konkrétan az állam (res publica) berendezésének legjobb mintája a természet, így érdemes lett volna szerepeltetni a válogatásban.²⁰ Még inkább érdemes lett volna felvenni a válogatásba a princeps és alattvalói egymásrautaltságát, kölcsönös morális függését („a nép olyan uralkodót kap, amelyet megérdemel” és vice versa) rögzítő rövid VI,29 fejezetet. Ezek azonban kivételek: a politikai elmélet szempontjából fontos fejezetek a szerkesztő által a bevezetőben megfogalmazottaknak megfelelően benne vannak a magyar változatban, melyet a VIII. könyv a zsarnokság kérdésére a korábbiaknál komplexebben visszatérő fejezetei zárnak (VIII,17-20 - ezt előzi meg a válogatásban a főként az egyházi „zsarnokokkal” foglalkozó VII,17). Az egész fejezetek fordításának általánosságban helyes és mindig betartott elvétől ugyanakkor egy ízben talán érdemes lett volna eltérni: a zsarnokok (még a jogos isteni büntetésként uralmat nyert zsarnokok is!) szükségszerű pusztulását nem egyszerűen dokumentáló, hanem John szándékai szerint bizonyító, ám valóban szörnyen terjedelmes - és a válogatásból nyilván ezért kimaradt - VIII,21 némely történeti példái esetében.

A fordítást összefogott és arányos bevezető előzi meg, melyben a szerző életművének, a Policraticus forrásainak, előzményeinek és a művet jellemző szerzői módszereknek, a traktátus szerkezetének, az abban felvetett fontosabb politikai-elméleti koncepcióknak az ismertetését követően szó esik a mű utóéletéről is.²¹ Minthogy az alábbiakban néhány, a bevezetésből kimaradt témára, illetve bővebb kifejtést igényelő mozzanatra is fel fogom hívni a figyelmet, ezért szükséges nyomatékosítani: a rövidség egy fordítás bevezetése esetén erény, az esetleg a lefordított szöveg terjedelmével vetélkedő kommentár igen nagy fontosságú művek kivételével túlzás. A jelen kötet bevezetésének talán egyetlen számottevő hiányossága, hogy nincsen önálló bibliográfia. Nem mintha a bevezetés lábjegyzetei között nem találkoznánk bibliográfiai utalásokkal: hiánytalanul fellelhetjük ott John of Salisbury műveinek legjobb kiadásait, így a Policraticus mindaddig legjobb teljes - a magyar fordítás alapjául is szolgáló - Webb-féle század eleji kiadása²² mellett a Corpus Christianorum. Continuatio mediaevalis sorozatban megjelent, egyelőre csak a traktátus első felét magába foglaló, K. S. B. Keats-Rohan által szerkesztett, immár valóban a szöveg hagyomány legrégebbi, illetve leginkább hiteles példányaira támaszkodó edíció adatait,²³ szakirodalmi hivatkozásokat azonban csak alig.²⁴ A bevezető írója eleve lemond a XII. századi történeti környezetet és benne a „XII. századi reneszánsz” jelenségét ismertető - olykor magyarul is hozzáférhető²⁵ - néhány alapvető szakirodalmi munka említéséről, egyáltalán nem azért, mintha e műveket nem ismerné. Az egyik jegyzetben (13. old., 1. j.) felsorolt három kötet közül C. C. Webb²⁶ és H. Liebeschütz²⁷ John of Salisbury életművéről szóló monográfiája valóban korszakhatárt jelentett a téma kutatásában, ám egy magyar fordítás szempontjából jelentőségüket csökkentti, hogy nem érhetőek el hazai közkönyvtárakban. Nem ez a helyzet a harmadikként említett könyvvel, az 1980-as, centenáriumi konferencia anyagával,²⁸ mely ráadásul a kiváló írások mellett - a kötet publikálásakor naprakész - John of Salisbury-bibliográfiát is tartalmaz²⁹ (bár erre a bevezető nem hívja fel a figyelmet). A kötet összeállításakor, de még a nyomdai munkálatok alatt sem lehetett sok esély arra, hogy a bevezető írója hírt adjon a legújabb John of Salisbury-kismonográfiáról, J. McLaughlin

munkájáról, melynek megjelenését a főleg tankönyvkiadásra szakosodott londoni Longman kiadó a tavalyi évre ígérte (az azóta eltelt idő ellenére még nem találkoztam vele). A bevezető különösen érdekes része, amely John of Salisbury egyik legfontosabb szerkesztői technikáját, a párhuzamos illusztráció metódusát mutatja be (24-25. old.): választott témái tárgyalásakor John ügyelt arra, hogy morális-politikai adagiumait pogány antik és keresztény példatárral egyaránt illusztrálja. Szintén igen jól sikerült a szerző politikai-elméleti nézeteinek rövid összefoglalása, a bevezető méltán leghosszabb összefüggő egysége (27-36. old.). Olyan lényegi, részben korábbi hagyományokra is támaszkodó, de nem egy esetben épp a Policraticus teremtette hagyomány révén elterjedt konstrukciókról esik itt szó, mint a fejedelem tisztének sajátos, a deuteronomiumi fejedelemtükör exegéziseként tálalt jogi-filozófiai értelmezése, a jó állam és a zsarnokság párhuzamos, teljes szervanalógia keretében kifejtett (a főbb emberi testrészeket, illetve érzékszerveket rendre az állam egy adott részével megfelelően) interpretációja,³⁰ illetve magával a zsarnoksággal kapcsolatos, a traktátusban olykor eltérő konklúziókkal járó érvelések. A tömörsége mellett is kiegyensúlyozott összefoglalónak talán csak azzal a zárómegjegyzésével vitatkozom, amely szerint az említett, mind a traktátusban, mind a politikai-elméleti hagyományban alapvető elméleti konstrukciók kizárólag a „chartres-i neoplatonikus filozófiai gondolatok és keresztény teológiai tételek [...] harmonizálásának eredményei” (36. old.). Nem feledkezhetünk ugyanis el John of Salisbury műveltségének egyik általa „letagadott” alapeleméről, a két jogról.³¹ A római és a kánonjog korabeli fellendülése látnivalóan nyomott hagyott a Policraticuson, erről tanúskodik az a számos - a magyar fordítás apparátusában is jelzett - idézet, amelyek a mű olykor lényegi álláspontjainak nyújtanak támpontot (nem is beszélve arról, hogy a szerző egyik ismert állását sem tudta volna ellátni e téren szerzett ismeretek nélkül). Nem véletlen ugyanakkor, hogy a műveltségére oly büszke angol szerző forrásainak ezeket az elemeit mégis igyekezett homályban hagyni. John of Salisbury kora egyebek mellett a - majdani egyetemeken szervezettel is elkülönülő - önálló diszciplínák önállósodásának periódusa volt, és ezek közül a tudományágak közül messze a John által is nagy kedvvel szapult - és meglehetősen, be nem vallottan irigyelt - jogászok karrierlehetőségei és remunerációja voltak a legjobbak. A kenyérharc frusztrációjának lecsapódásánál azonban fontosabb, hogy maga John az uralkodónak a pozitív jog terén élvezett teljhatalmát nemritkán képviselő (John szóhasználatával: „hízelt”, modern fogalomhasználattal: „abszolutista”), illetve általában „dogmatikus”, a normaszövegeket azok indítóokai nélkül tárgyaló és szajkózó jogászok politikai-etikai, majd a későbbiekben politikai-filozófiai bírálóinak sorát nyitja meg a Policraticusban, akik közé a középkor későbbi szakaszaiban olyan közismert szerzők tartoztak, mint Roger Bacon (= 1292/4), Aegidius Romanus (= 1316) vagy Nicole Oresme (= 1382).³²

John of Salisbury politikaelméleti szempontból értékelhető koncepcióinak tömör összefoglalása csak egy általánosabb szempontból vagy kívánnivalót maga után: azt a látszatot kelti, mintha a kutatásban immár minden, a koncepciók alapelemeit tárgyaló vita nyugvópontra jutott volna. Mindenekelőtt a zsarnokság problémája, leginkább pedig az arra legitim módon adható válaszok kapcsán a Policraticusban megfogalmazott ellentmondásos tételek értelmezése körül alakul ki ilyen helyzet. John először érintve ezt a kérdést, egy retorikus szillogizmus konklúziójaként állást foglal a zsarnokölés jogossága mellett (III,15), később (a traktátus VIII. könyvében) is megkockáztat hasonló megjegyzéseket, ám akkor már számos, az ilyen aktust saját kora kontextusában szinte teljesen kizáró megszorítással él, miközben az állam szervanalógikus koncepciója eleve kizárná a politikai test „önlefejezését”. Gondom itt nem e dilemmák feloldásának a bevezetőben található módjával van. Teljes mértékben egyetérték ugyanis azzal a szakirodalomban újabban domináns és Somfai Anna által is képviselt megoldással,³³ amely a zsarnokgyilkosság melletti híres-hírhedt kiállítás korábbi abszolutizálásával szemben (melynek egyébként már a késő középkortól kezdődően

döntő szerepe volt a mű ismertségének fenntartásában - nemegyszer a traktátus kizárólagos „üzeneteként” szerepeltetve az ominózus szakaszt) a Policraticus gondolatmenetének egészébe visszaillesztve értékeli John of Salisbury vonatkozó megjegyzéseit (26. és 34-35. old.). A gondom azzal van, hogy nem említi az ezzel szemben napjainkban megfogalmazódó ellenérveket. C. Nederman a zsarnokgyilkosság tézisének központi szerepét felújító eszmefuttatásai³⁴ lehetnek kevésbé megalapozottak, de a témát érintő újabb bibliográfiák élén általában szerepelnek a Policraticusról oly gyakran publikáló szerző hozzáértést sejtető személye miatt. (Egyébként Somfai Anna bevezetésének e témában megfogalmazott kiegyensúlyozott álláspontjától eltérően a kiadó nem tudta megállni, hogy a kötet hátsó borítójára, az egész traktátust jellemzendő, ne éppen a III,15 ominózus állítását tegye.) Talán egy rövid annotációkkal ellátott bibliográfia beillesztése megoldást jelenthetett volna, akárcsak a pszeudo-plutarkhoszi Institutio Trajani szerzőségével kapcsolatban kialakult hasonló helyzetre: az állítólagos forrást az angol klerikus invenciójának tartó, a bevezető által is szerepeltetett (29. old.) megoldás³⁵ valóban plauzibilis, de ez nem változtat azon a tényen, hogy a Policraticusnak a közelmúltban is volt olyan nem jelentéktelen monográfusa,³⁶ aki szerint ezen a címen létezett valamilyen késő antik mű, amelyet John felhasznált. Akad még a bevezetőben néhány, a szorosabban vett történeti tényeket illető pontosítást igénylő állítás, illetve fogalom. A XII-XIII. század történetében esetleg járatlanabb olvasó felkaphatja a fejét, amikor „nemzeti királyságok”-ról (11. old.) vagy „nemzetállamok”-ról (15. old.) olvas. E fogalmakkal persze a korszak kutatói nem véletlenül élnek,³⁷ de pontosítás nélküli használatuk ilyen közegben nem biztos, hogy tanácsos. II. (Plantagenet) Henrik valóban óriási birtokkomplexumát a korábbi szinte rutinszerű használat után manapság az angol történetírás³⁸ sem nevezi már birodalomnak (48. old., 18. j.), hangsúlyozva, hogy az csak akkor lenne indokolt, ha az uralkodó-tartományúr személyében megvalósult hatalmi koncentrációt legalább valamelyes intézményes centralizáció is kísérte volna, amire azonban II. Henrik birtokai esetében csak külön-külön volt példa. Szintén kockázatos különösebb magyarázat nélkül említeni a XII. század elején középosztályi származást (13. old.). A „rendi társadalom” nem keverendő a funkcionális rendek merőben teoretikus fikciójával, így léte sem anticipálható a XI. századra.³⁹ A pápai és a világi hatalom viszonyának szimbolikus kifejezése, a két kard - az evangéliumi szöveghely(ek)től meglehetősen függetlenített - elmélete nem volt „az investitúraharc politikai irodalmának egyik gyakori metaforája” (22. old.), mivel Humbertus de Silva-Candida (= 1061) azt említő, a bevezető által hivatkozott munkája csak a XII. század elején vált ismertté, valójában csak Clairvaux-i Szent Bernát (= 1153) tette azt a két hatalom értelmezésének széles körben elterjedt elemévé a pápai párton.⁴⁰ A bevezető - követve a szakirodalmat - a Policraticus által elutasított politikai szélsőségek képviselőiként a „zsarnok”, a római jog princepsének szerepében tetszelgő Barbarossa Frigyes (1152-1190) és az „anarchista”, az antik köztársasági retorikát felhasználó római kommunamozgalmat jelöli meg (11. old.). Itt, majd utóbb még egy ízben (33-34. old.) e római mozgalom politikai vezéréként és ideológusaként a bevezető Bresciai Arnoldot (= 1155) adja meg, ami még mindig előfordul neves kézikönyvekkel is, annak ellenére, hogy A. Frugoni lassan fél évszázada metodológiailag is példaértékű „biográfiájában”⁴¹ aprólékos érveléssel tisztázta - nem utolsósorban John of Salisburyra támaszkodva (Historia Pontificalis c. 46.) -, hogy Arnold legfeljebb vallási reformer lehetett, aki csak alkalmilag - bár nem véletlenül - kapcsolódott a Rómába érkeztek ott már évek óta határozott politikai programmal folyó mozgalomhoz.⁴² Szicília esetében túlzás több fordítóiskoláról írni (15. old.), hiszen a XII-XIII. században csak egyénileg elkülöníthető fordítók nem mindig folyamatos soráról tudunk, ráadásul a fordítókkal lényegesen jobban „ellátott” Hispánia esetében is egyre több a kutatói kétely⁴³ a tekintetben, hogy léteztek-e akár szociológiai értelemben intézményesült fordítói iskolák. Végül egy apró korrekció a Policraticus utóélete kapcsán: Jean Petit - miként azt a Bevezetés írja - egy valóban megtörtént gyilkosság, az orléans-i herceg 1407-es megölése

kapcsán használta fel e művet a zsarnokgyilkosság apológiájához, ám Jean Boucher párizsi tisztelendő csak egy gyilkossági kísérlet - és nem egy sikeres gyilkosság (35. old.) -, Jean Chastel IV. Henrik elleni 1594-es merénylete alkalmával fordult John of Salisbury kontextusából kiszakított, említett megjegyzéséhez.

A Policraticus utóéletének előbb W. Ullmann, majd A. Linder szentelt önálló tanulmányt, az utóbbi minden korábnál átfogóbb igénnyel, egyben John of Salisbury munkáinak fennmaradt kéziratait is (sajnos a valóban lehetségesnél nagyobb számban) felsorolva.⁴⁴ A két említett kutató munkájának fő problémáját az jelenti, hogy meglehetősen szélesen állapítják meg a Policraticus hatásáról tanúskodó művek körét, nemegyszer olyan szövegeket is belesorolva e csoportba, amelyekben a filiáció szövegszerűen nem igazolható, a párhuzamosságok oka mindössze az lehet, hogy a Policraticus és az adott munka szerzője hasonló politikai-jogi fogalmakkal élt, vagy általánosságban osztották a XII. századtól induló jogi reneszánsz nyomán kialakult politikaelméleti koinét.⁴⁵ A Policraticus e vélt leszármazóinak sorába a bevezetőben hasonló eljárás eredményeként kerülhetett be Aquinói Szent Tamás (37. old.), akit egyébként a két kutató nem említ. Pontosabb megjelölés híján csak találgatni tudom, hogy esetleg Tamás Szentencia-kommentárjának a zsarnokölés mellett állást foglaló passzusa (II,44,2,2 ag 5) tűnhetett valaki számára rokonnak a Policraticus III,15 említett kategorikus megjegyzésével. John forrásmegjelölés nélkül (ezt Somfai Anna pótolja: 51. old., 4. j.) némileg átformálva idézi Cicero De amicitiaját (c. 24 § 89), miszerint másként kell együtt élni barátunkkal, mint a zsarnokkal: míg az első esetben tilalmas, addig a másodikban megengedett a hízelkedés. Ezt az állítást John szillogizmussá alakítja, altételként felállítva: „Annak szabad ugyanis hízelegni, akit megölni is szabad.” (51. old.)

A konklúzió a De officiis egyik passzusát szintén szabadon felhasználva (III,6 § 32)⁴⁶ ezután: „A zsarnokot meggyilkolni pedig nemcsak hogy szabad, hanem méltányos és igazságos is.” (Uo.)⁴⁷ Tamás e policraticusi passzusból származtatott szöveghelyén mindössze annyi áll helyeslőleg - válaszában (uo. ra 5) ugyanis a szerző az usurpatorra vonatkoztatva elfogadja ezt a radikális megoldást -, hogy Cicero a De officiisben méltatja azokat, akik Julius Caesart megölték, bár barátjuk, illetve rokonuk volt.

A domonkos szerző által nyilván nem ismert kronológiai képtelenségnél (Cicero valóban helyeselte ugyan Caesar meggyilkolását, de ezt már csak azért sem tehetette a De officiisben, mivel e művét még nagy ellenfele életében írta) is fontosabb, hogy nyilvánvaló: Tamásnak csak meglehetősen általános információi voltak Cicero szövegéről,⁴⁸ ellentétben angol elődjével, aki bár nem hivatkozik rá, jól követhetően a pontosan ismert szöveget manipulálta. Mind Ullmann, mind Linder átveszi viszont W. Berges több mint hat évtizedes felismerését, mely a Policraticus bizonyos politikaelméleti szempontból kulcsfontosságú részleteinek elterjedését a XII-XIII. század fordulóján élt Hélinand de Froidmont Chronicáján keresztül Vincent de Beauvais-nak (= 1264) a XIII. század középső harmadában több szakaszban kidolgozott, jelentős hatású Speculum doctrinaléjához köti.⁴⁹ A szöveghagyományt is áttekintve különösen Linder számára vált világossá, hogy a traktátus ilyen közvetett (Vincent de Beauvais-nak nem volt tudomása sem az eredeti mű címéről, sem szerzőjének személyéről) és a XIII. század utolsó évtizedétől egyben közvetlen elterjedése gyökeres fordulatot hozott a mű recepciójában: e színvonalas munka csak ekkortól vált szélesebb klerikusi körökben ismertté. E fordulaté mellett szintén hiányolható a mű utóéletének szentelt rövid fejezetből annak említése, hogy a Policraticus azon kevés középkori morális-filozófiai szövegek egyike volt, amelynek „népnyelvi” fordítása is készült, mégpedig V. Károly francia király (1364-1380) nevezetes fordítói programjának keretében.⁵⁰ Szintén Linder cikke alapján állapítható meg a traktátus kivonatolt, illetve rezümészzerűen összevont kézirat verziói nyomán, hogy e komplex művet a középkor olvasói leginkább politikaelméleti munkaként vagy antik exemplumok szinte kimeríthetetlen táráként használták.

A „XII. századi reneszánsz” értekező szövegeinek fordítása szokatlanul nehéz feladat. A római aranykor stíluseszményének minden korábbi középkori próbálkozásnál sikeresebb újjáélesztése még nem párosult a filozófiai és teológiai terminológiának a skolasztika XIII. századi szakaszára jellemző letisztulásával. Általában véve: a „magasabb” tudományok művelése John of Salisbury számára is elválaszthatatlan volt az adott szöveg retorikai megformálásától, ami önmagában is akadály volt a technicizált - tehát a lehetséges mértékben egyértelmű - szaknyelv kialakulásának. Ráadásul John az említett XII. századi kulturális folyamat egyik legválasztékosabb stílusú szerzője volt, bonyolultabb retorikai alakzatokkal telezsúfolt, óriáskígyóként tekeredő, általában többé-kevésbé szabadon felhasznált antik és biblikus idézetekkel „dúsított” körmondatainak átültetése így különösen nagy erőfeszítést követel a fordítótól (amire Somfai Anna is utal a kötet bevezetőjében: 38-39. old.); nem véletlen, hogy e jelentős traktátus akár részleges lefordítására eddig igen kevesen mertek vállalkozni. A magyar átültetés megszületésének sajátos körülményeire utal, hogy a kötet kolofonja a fordító, Somfai Anna neve mellett egy társfordítót is megjelöl Banyó Péter személyében, valamint az a tény is, hogy a bevezető végén (39. old.) Somfai Anna jelzi: a társfordító és a nyelvi lektor, Geréby György nem értettek együtt a sajtó alá került változat minden megoldásával. Bármilyen konfliktusok és esetleg fájdalmas egyeztetési-javítgatási procedúra kísérhette is a Policraticus magyar verziójának megjelenését, egyértelműen leszögezhetjük, hogy végeredményben gördülékeny, élvezhető, az eredeti szöveg megengedte lehetőségek határáig hű és terminológiailag is többnyire pontos átültetés született (és ezen az általános ítéletünkön az alább bemutatandó néhány probléma sem változtat). Különösen kitűnik ez, ha pillantást vetünk az említett Nederman-féle angol fordításra, mely - mintha csak John of Salisbury a pseudo-plutarkhoszi „idézetek” szabad kezelésére vonatkozó megjegyzéseit követné (vö. a magyar fordításban: 102. old.) - gyakran megelőgszik a textus „dallamának” lefordításával.

A magyar fordítás részletesebb vizsgálatát hadd kezdjem egy pozitív példasorral: a civi(li)tas és politica terminusokat tartalmazó kifejezések ötletes és az adott kontextusokban a szerzői szándékot hűen követő átültetések rövid bemutatásával. Így jól sikerült a politica constitutio és res politica szerkezetek „államrend”-nek fordítása (101. és 199. old.), az átültetésben található „szervezett államrend” (eredetiben: politicae rei universitas) és „az állam összetartója” (eredetiben: civitatis compositio) kifejezések (55. old.). Első pillanatra talán meglepőnek tűnhet az „állam” terminus fenntartások nélküli alkalmazása egy XII. század közepi szöveg fordításakor. Igaz, a szakirodalomban részben jelen van az a kevésbé reflektált álláspont is, mely bármely, területileg többé-kevésbé rögzült politikai és kormányzati alakzatot e névvel ruházza fel (vö. államalapítás), ám a középkori kormányzat és társadalom kutatói között talán általánosabb az a felfogás, amely a kifejezés használatát csak a kormányzat bizonyos mértékű összetettsége, egyes részeinek személytelen, intézményesült működése esetén látja jogosultnak.⁵¹ A XII. század közepi-végi Anglia azonban - a korabeli világi kormányzatok között a nyugati kereszténység területén élenjárva e folyamatban - ez utóbbi, szűkebb „állam”-definíció egyik példajaként is megállja a helyét. Ráadásul a római jogi, illetve - az utóbbi hatására - a kánonjogi tudományosságában már ismét megjelent az állam antik koncepciója,⁵² amely a jelek szerint egy olyan művelt és e téma iránt fogékony szerző, mint John of Salisbury figyelmét nem kerülte el. Hasonlóan nem számított ismeretlennek a korban a „politika” terminus sem: a scientia politica késő antik definícióinak középkori újjáélesztése éppen azokban az észak-franciaországi iskolákban ment végbe a XII. század első felében, ahol a Policraticus szerzője is megfordult pályája elején, a politica terminust olykor egyéb összetételekben is alkalmazták, így nem meglepő, hogy az igen tájékozott John szóban forgó traktátusában maga is többször használta. Mindezekből következően nem erőltetett, amikor a fordító egy ízben a civilitast is - az adott helyen korrekten - „politiká”-nak fordítja (64. old.), és talán az sem lett volna túlzás, ha az átültetés a

vita politicorum kifejezést szó szerint adja vissza, nem pedig körülírással („azok élete, akik közügyekkel foglalkoznak”: 210-211. old.). Szintén ötletes megoldás az adott helyen az apex principalis fordítása: „fejedelmi korona” (53. old. - nem a fejedelmi ékszer, hanem az uralkodói javak és jogok absztrakt letéteményesének értelmében).

Néhány jogi terminus esetében azonban talán pontosabb átültetésre is lehetőség nyílt volna: így a dispensatio legis „törvénykezés” (79. old.) helyett inkább valamely általános érvényű jogi norma alóli eseti felmentést jelent, ⁵³ a cum publicis actionibus „közjogi eljárásokkal” (117. old.) helyett „nyilvános peres eljárásokkal”-nak lehet inkább fordítani (ahol természetesen a magánjogi kereseteknek is helye van - egyébként az idézett császári constitutio mentesíti a klerikusokat a világi bíróság előtti megjelenés kötelezettsége alól), és a jurisdictio ordinaria sem elsősorban „rendszeres jogszolgáltatás”-t (153. old. - két ízben is), hanem „elsőfokú (vagy: közvetlen) joghatóság”-ot jelent. Az olvasóközönségnek, meglehetősen csak a középkori pápai jövedelemrezerváció jelenségével előzetesen már megismertkedett része jön rá azt olvasva, hogy a pápák „püspököket köteleznek az első beneficiumokra” (57. old. - az eredetiben: Episcopus ad prima officia obligant...), hogy miről is írhat itt John of Salisbury; ez esetben értelmezőbb fordítás (pl. „püspököket köteleznek az első megüresedő javadalmak átengedésére”) vagy lábjegyzet beiktatása tanácsos lett volna. Két esetben az angol szerző szövege egyértelműen a pápaságról szól, ám a fordításban ez elhalványul: amikor az utóbbiban arról olvasunk, hogy az Egyház „a lelkek fölötti hatalmat a püspökök jogaként magának tartva meg” (57. old.) cselekszik valamit, akkor ott az eredetiben szereplő in pontificibus auctoritate kifejezésből kétszeresen is (a pontifices és az auctoritas említése alapján egyaránt) világos ez, akárcsak akkor, amikor John - a fordításban - a pápaság „bűnlajstromának” felsorolását azzal a retorikus fordulattal indítja, hogy „Nem érintem az egyházat, amely Isten akarata szerint a hit és az erkölcs szülője és dajkája, és ember nem ítélkezhet fölötte...” (226. old. - az általam jobb híján használt Patrologia Latina-beli Policraticus-kiadásban ecclesiam Romanam szerepel, de ha a jelző a fordítás alapjául szolgáló Webb-féle edícióban nem szerepel is, a helyzet akkor is egyértelmű) - ahelyett például, hogy „Nem érintem azt az egyházat...”

A politikai és jogi terminusok fordításában külön problémát jelent az átültetésben az uralkodó választásaként szereplő megjegyzések értelmezése: az electio ugyanis jelenthet (isteni) kiválasztást is. Az ún. deuteronomiumi királytükör exegézise kapcsán írja John of Salisbury: „Nem beszélek most a választásról és annak formájáról, amit a fejedelemmé tétele megkíván.” (63. old.) Itt azonban nem elsősorban a maga fölé királyt kívánó választott nép akarataról lehet szó, hanem arról az isteni parancsról, amely előírja az idegenek kizárását e tisztségből, illetve azt, hogy „azt állítsd magad fölé, akit az Úr, a te Istened választ ki atyafiaid közül” (uo.). Bár John is elismeri annak lehetőségét, hogy az uralkodó olyan módon nyerje el tisztét, amikor „az egész nép akarata egyesül” (119. old. - az eredetiben: totius populi vota), ám Józsuét Mózes - isteni inspirációra - választotta ki, ezért sem tanácsos megválasztásnak nevezni ezt a bibliai eseményt (uo.), különösen akkor, ha - miként az a fordításban is helyesen szerepel (uo.) - John hangsúlyozza: ekkor sem öröklésnek, sem „közfelkiáltásnak” (az eredetiben: populi acclamatio) nem volt szerepe. Nagyobb az esélye Saul kapcsán választásról beszélni. John erről az electióról írva valóban hangsúlyozza a zsidók felelősségét szabadságuk Sámuel által előre jelzett korlátozásában (vö. I Sám. 8, 11-17), de a fordítás itt kényszerűen interpretatív:

„Sault választották meg” (230. old. - az eredetiben: Saul electus est). Semmiképpen nem fogadható el azonban annak a megjegyzésnek a fordítása, amelyben Melkizedek kapcsán esik szó a királyi és papi tiszt betöltéséről: „mert bármelyiké választanak meg valakit” (59. old. - az eredetiben: et in alterutro creando). Az uralkodó választását sejtető megfogalmazásokkal kapcsolatban szükséges óvatosság jellemzi azonban a fordítót, amikor az ideális uralkodóról írja, hogy személyében „hűséges alattvalói üdvös kívánsága” (uo. - az eredetiben: salubria

subiectorum fidelium vota) teljesül.

John of Salisbury több ízben is olvasmányul ajánl bizonyos „történet(ek)et” (historia, historiae, series historiarum), illetve példákat vesz át azokból (94., 96., 247. és 249. old.). A szótár szerinti fordításnál az átültetés ezúttal értelmezőbb lehetett volna, mivel a felsorolt esetek mindegyikében az ószövegségi historia sacra példáival találkozunk, sőt az esetek igen nagy többségében (a négy említett szöveghelyhez olykor több példa is kapcsolódik) egyszerűen a Királyok könyvéről/könyveiről van szó (az első esetben expressis verbis: historia regum) - a helyzetre legalább jegyzetben érdemes lett volna felhívni az olvasók figyelmét. Visszatérve a problematikusabb fordításokhoz: a pseudo-plutarkhoszi „idézeteket” tagoló négy szempont közül a harmadik, a disciplina officialium et potestatum nem „a hivatalnokok és hatalommal rendelkezők tanítása” (104. old.), hanem az említések fegyelmezése/irányítása, miként az a szóban forgó témát tárgyaló fejezetekből (V,9-VI,19) is kiderül (a tanítás a princepsnek szól); a dux antik katonai tisztségek társaságában emlegetve inkább (fő)parancsnok, mint „herceg” (211. old.), a rögzült gyakorlat ellenére a septem artes liberalesre utaló szerkezetekben az ars - legalábbis a XII. század elejétől - inkább tudomány, mint „művészet” (138. és 143. old.).

A magyar Policraticust kísérő jegyzetek az angol változatnál jóval rendszeresebben közlik a műnek az eredeti szövegben csak néha (és akkor is általánosságban) jelzett forrásait (igaz, ebben a felhasznált szöveghatározatok is segítségére lehetnek), ráadásul az angol változattól eltérően olykor egyéb érdekes felvilágosításokkal is szolgálnak. Az utóbbiak közül különösen figyelemre méltó John of Salisbury tévedéseinek bemutatása (237. old., 82. j., 238. old., 92. j. és 240. old., 100. j.).⁵⁴ A minimalista apparátus a kötetben tapasztalható - korántsem kötelező - meghaladását látva azonban megjön a recenzens étvágya arra, hogy felhívja a figyelmet azokra az esetekre, amelyek - meglátása szerint - szintén megérdemelték volna egy-egy lábjegyzetet. Néhány politikaelméleti jelentőségű jogi maximára érdekesebb lett volna pontosabban és rendszeresebben felhívni e politikaelméleti szempontú válogatás olvasóinak figyelmét. Így az e téren fontosabb római jogi citátumok közül a lex Digna esetében elmarad e közkeletű megnevezés,⁵⁵ akárcsak a lex Regia de imperio többszöri idézésekor,⁵⁶ és a princeps legibus solutus maxima is megért volna egy magyarázó lábjegyzetet.⁵⁷ Elméleti szempontból tanulságos, amikor John of Salisbury az Institutiones elején szereplő iustitia-definíciót szó szerint „átviszi” az aequitas terminusra, mely (a traktátus Corpus Christianorum-beli kiadója, K. S. B. Keats-Rohan szerint⁵⁸ a Summa Trecensis által inspirált) eljárás szintén érdemes lehetett volna egy lábjegyzetre (55. old.). Sevillai Isidorus rex-definíciójára két ízben is - pontosan - hívja fel a figyelmet a szöveg gondozója (137. old., 112. j. és 218. old., 4. j.), ugyanakkor a sevillai püspök tyrannus-definíciója ismételtlen is jelzetlen marad (211. és 217. old.). A Szent Benedek Regulájában (c. 64.) az apátra, Szent Ágostonnál több ízben is (De civitate Dei XIX,19, Contra Faustum XXII,56, 140. sermo: c. 1.) a püspökre vonatkoztatva szereplő prodesse-praesesse ellentétpárt, melynek első tagja jelzi az előjáró saját hatalmával szembeni helyes, míg a második a helytelen viszonyulási módját, Nagy Szent Gergely alkalmazta az egyházi és világi előjáróra (praelatus) egyaránt (Moralia in Job XXI,22), amely ezt követően nem véletlenül vált a középkori fejedelemtükrök visszatérő elemévé: ismételt említéseire (179., 192. és 210. old.) szintén tanácsos lett volna felhívni a figyelmet. A Nagy Sándorral levelező bragmani - az uralkodói hatalmat és vagyont elvető filozofikus életmód mitikus példái - John of Salisbury által felhasznált (90-91. old.) példájának forrása nem egyszerűen a pseudo-kalliszthenészi Sándor-életrajz volt (miként azt a vonatkozó lábjegyzet jelzi: 91. old., 155. j.), hanem egy e hagyomány nyomán később keletkezett fiktív levélgyűjtemény.⁵⁹

A kötet nem középkorász olvasói számára hasznos lehetett volna egyes, a szövegben említett - ráadásul jegyzetelt - események datálása (187. old., 70-71. j. és 188. old., 76. j.). A Policraticusnak a válogatásban szereplő fejezetei több ízben utalnak olyan, a korabeli

Angliában fontos szerepet betöltött intézményekre és személyekre, amelyek, illetve akik a középkor történetében kevésbé járatosak számára nem feltétlenül ismerősek: így a vándorbírákra (167. old., 214. j.), Robert de Beaumont (= 1168) „prokonzulra” (200. old.),⁶⁰ illetve a Yorkról egy antik anekdota kapcsán adott negatív jellemzés (244. old.) pedig utal a két angliai érseki szék tartós presztízsharcára (melyet II. Henrik éppen a Becket-gyilkosság nyomán kialakult helyzetben alaposan ki is aknázott). Mindezek megértek volna egy-egy jegyzetet, mint ahogy a klerikusok világi bíróság elé citálását elutasító policraticusi passzus jegyzetében (236. old., 81. j.) sem ártott volna legalább utalásszerűen kitérni a téma angliai vonatkozására.⁶¹ Jegyzet híján jómagam is csak némi utánjárás árán tudtam kideríteni, hogy az a Johnnal majdnem kortárs Márton nevű prelátus, akit III. Jenő pápa (1145-1153), Clairvaux-i Szent Bernát és Geoffroi de Lèves chartres-i püspök (= 1148) társaságában a főpapi mértékletesség példajaként említi a szerző (169. old.), nem más, mint az eredetileg ciszterci szerzetes Martinus Cibo bíboros (= 1144). E néhány eset magyarázata semmiképpen sem tágitotta volna valamiféle, az ilyen vállalkozások esetében túlzást jelentő kortörténeti kislexikonná a kötetet.

A kötet jól szerkesztett, viszonylag kevés szerkesztési, technikai következetlenséggel, illetve sajtóhibával. Sajátos, hogy miközben a római jogi citátumok a szakirodalomban bevett rövidítésekkel szerepelnek a jegyzetekben, addig a kánonjogi idézetek, vagyis Gratianus Decretumának szöveghelyei esetében nem ez a helyzet. Így az első ilyen szöveget (21. old., 15. j.) a szakirodalomban elterjedt hivatkozási forma régebben használatos módját (C. 12. q. 1. c. 7.) alkalmazva jelölte meg a jegyzetíró, míg az összes többi esetben egy sajátos rendszert⁶² használ (pl. 197. old., 116. j.: Decr. I. xcvi. 13.), amely szintén eltér a középkori kánonjog kutatásával foglalkozó szervezet bevett rendszerétől (ez alapján a két említett citátum megjelölése a következő: C. 12.1.7, illetve

D. 96.13). A John of Salisbury által felhasznált számos patrisztikus és középkori auktor szövegeinek megjelölésekor a jegyzetek olykor közlik azoknak a Patrologia Latina-beli kötetszámát. A könnyebb áttekinthetőség és a hozzáférhetőség igénye azonban akkor sem szenvedett volna csorbát, ha azon művek esetében - és ilyen a PL-számmal ellátott írások többsége -, amelyeknek a kritikai szövegkiadás kritériumainak megfelelő újabb kiadása is napvilágot látott az újabb ismert sorozatok valamelyikében, ez utóbbiak lettek volna feltüntetve (CSEL, Corpus Christianorum: Series Latina és Continuatio Mediaevalis, a Decretum esetében pedig az általánosan használt Friedberg-féle Corpus iuris canonici kiadás⁶³ első kötete). A görög neveket a fordítás és a jegyzetek az akadémiai átírásban közlik,⁶⁴ ami annak ellenére is indokolt - hiszen a magyar közönség számára így ismertek -, hogy a középkori latin szöveg fordításában bizonyos fokig anakronisztikusak (az ószövetségi zsidó nevek akadémiai átírása helyett talán célszerűbb lett volna a magyar bibliafordításokban rögzült alakokat használni). A középkori nevek írásmódja rendre próbára teszi a magyar fordítókat. Somfai Anna a leggyakrabban azt a - jelen recenzió írója által is nagyrészt követett - megoldást alkalmazza, mely a szerzők nevét „nemzetiségüknek” megfelelő modern alakban közli (így a Policraticus szerzője John of Salisbury), néhány közismert személy rögzült magyar nevét megtartva. Fura helyzet alakulhat azonban ki azokban az esetekben, amikor angol magiszterek neve franciaországi működési helyük nevét tartalmazza: így találkozhatunk a szövegben egyszerre Robert of Melun és Adam de Petit-Pont névalakokkal (egyaránt 14. old.). Egy esetben a Policraticusban idézett szöveget határoló idézőjel nem jó helyen áll (54-55. old. fordulóján: a lex Digna idézett szövege a 7. jegyzetszámnál nem áll meg, hanem a „veti alá” szavakig tart), több alkalommal pedig a vonatkozó jegyzetszám az idézett szövegtől távolabb lehet csak fel (56. old.: a princeps legibus solutus maxima 10-es jegyzetszáma a sokszorososan bővített - és a kérdéses szöveget messzemenően interpretáló - mondat végére került; ugyanott a lex Regia első részének szabad idézetét a hozzá tartozó 11-es jegyzetszámtól egy tagmondat választja el; 78. old.: az utóbbi megismétlődése - a

jegyzetszám itt a 115-ös). [65](#)

Összefoglalólag megállapíthatjuk, hogy a Policraticus első magyar válogatásának, illetve fordításának köszönhetően a középkori politikai elmélet egyik kulcsfontosságú műve került a téma iránt érdeklődő hazai olvasók kezébe, mégpedig igen jó minőségben. A kötet a Cambridge University Press hasonló válogatásával nemcsak kiállja az összehasonlítást, hanem azt a válogatást, a fordítást, a bevezetést és a jegyzetapparátust tekintve - talán nem túlzás - egyaránt meg is előzi.

Molnár Péter

John of Salisbury: Policraticus - Az udvaroncok hiábavalóságairól és a filozófusok
nyomdokairól

Válogatta, fordította, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Somfai Anna

Atlantisz Kiadó, Budapest, 1999. 252 old.